

УДК 159.923.2:371.15

З. М. Мірошник

професор кафедри практичної психології Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна, 54
e-mail:jnsoshina@mail.ru

РОЛЬОВА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті йде мова про особливості рольової структури особистості практичного психолога в контексті сучасних психологічних теорій особистості. Автором здійснено спробу висвітлення питання щодо місця структури особистості практичного психолога, її становлення в соціально-психологічних теоріях та соціально-філософських поглядах вітчизняних і зарубіжних науковців.

Ключові слова: особистість, роль, рольова структура, самовизначення особистості, практичний психолог, психологічні теорії особистості.

Актуальність дослідження. Феномен особистості з позицій її рольової структури є предметом дослідження передусім психології, соціології та філософії. З огляду на це вважаємо за необхідне зосередити увагу на проблемі визначення місця структури особистості — її змістовної характеристики в соціально-психологічних теоріях та соціально-філософських поглядах взагалі та рольової структури особистості практичного психолога зокрема.

Становленню соціально-філософського погляду на структуру особистості та її соціальних ролей передували концепції самовизначення людини в класичних філософських парадигмах. Аналіз наукових праць засвідчує, що проблема сутності та ролі особистості є однією з провідних у філософії. Проблематика самовизначення особистості досліджується у контексті віднайдення людиною свого місця у світі, власної рольової позиції, пошуку сенсу буття і впливу мікро— та макрокосмосу на людське існування.

Виходячи з вищезазначеного, *метою нашої статті* є аналіз рольової структури особистості практичного психолога в контексті сучасних психологічних теорій особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше ідею наявності в особистості різних соціальних ролей висунуто в 1902 році У. Джеймсом. Автор запропонував термін «соціальне я», який уособлював ідею про те, що думки інших людей постають складовою структури уявлень особистості про себе. Думки У. Джеймса покладено в основу подальших досліджень щодо вивчення впливу інших людей на формування самосвідомості особистості, її я-концепцію. Науковцями створено чимало цікавих рольових теорій, проте найбільш значні серед них безпосередньо спираються на рольову парадигму.

Б. Біدل визначає п'ять найбільш значущих рольових теорій: *функціональну рольову теорію* (Р. Лінтон, Т. Парсонс), *структурну рольову теорію* (Р. Берт, М. Мендел, Х. Уайт, С. Уайншип), *організаційну рольову теорію* (Н. Гросс, Р. Л. Кан,

М. Ван-Селл), *когнітивну рольову теорію* (Я. Л. Морено) та *теорію символічного інтеракціонізму* (Дж. Г. Мід, Ч. Х. Кулі, Г. Блумер, Т. Шибутані та ін.) [2].

Виходячи з *функціональної теорії*, «ролі» розглядалися як соціальні функції, узагальнені нормативні очікування, що пояснюють типові форми поведінки людей, які посідають певні соціальні позиції у стійкій соціальній системі.

Структурна рольова теорія розглядає «соціальні структури» як стійкі організації людей, яким відповідають аналогічні зразки поведінки («ролі»), спрямовані на інші спільноти людей у структурі.

Організаційна рольова теорія ґрунтується значною мірою на емпіричних даних, отриманих на базі формальних організацій як цілеспрямованих та ієрархічних соціальних систем. Ролі в таких організаціях пов'язані з ідентифікованими соціальними позиціями та нормативними очікуваннями.

Когнітивна рольова теорія вивчає відношення між рольовими очікуваннями та поведінкою людини. Особливої уваги потребують соціальні умови, які викликають очікування.

Теорія символічного інтеракціонізму містить найбільш повне уявлення про особистість та її ролі. У межах окресленої теорії розглядаються питання Я-концепції та рольової ідентичності з позиції їх символічного змісту [2].

З позиції Г. М. Андрєєвої, в інтеракціонізмі більшою мірою, ніж в інших теоретичних орієнтаціях, зроблено спробу встановити саме соціальні детермінанти людської поведінки. З огляду на це ключовим постає поняття «взаємодія», у процесі реалізації якої і здійснюється формування особистості [1].

Теорія соціальних ролей у розумінні й опису структури особистості виходить із того, що кожна людина в житті приймає і завжди виконує певні соціальні ролі у взаємодії з іншими людьми. Засвоєними і вміло виконуваними людиною соціальними ролями визначається структура її особистості.

Дж. Мід та інші представники теорії ролей основним механізмом у структурі особистості визначають її рольову сутність. Структура особистості становить сукупність певних соціальних ролей. Дж. Мід першим звернувся до проблеми особистості, вказавши на шлях виникнення усвідомлення свого Я. Науковець доводить, що людина перебуває в постійній взаємодії із суспільством, тому її поведінку не можна передбачити. Особистість втілює собою модель тих міжособистісних взаємин, які в її житті є найбільш часто повторюваними [5].

На думку М. Куна, індивід формує стратегію поведінки у відповідності з ролями та статусами в групах, з якими він себе ідентифікує. Виходячи з основних положень теорії ролей, людина усвідомлюється не як «абстрактна особистість», а носій певних нормативів, прав та обов'язків.

Отже, основним положенням теорії ролей є те, що індивід діє у такий або інший спосіб тому, що є членом певної соціальної групи. У відповідності з теорією ролей, розвиток особистості відбувається лише в процесі розігрування будь-якої ролі.

На думку Т. Шибутані, «у всякій організованій дії ролі перебувають в обов'язковому взаємозв'язку одна з одною; як у драмі будь-яка роль має сенс лише тоді, коли пов'язана з поведінкою інших дійових осіб. Тому ролі не можуть бути визначеними в термінах поведінки як такої, а лише як шаблон взаємних прав та обов'язків» [4, С. 46]. Отже, йдеться про структурні зв'язки, взаємодію та взаємовідношення ролей, тобто про рольову структуру. Підтвердження цього факту знаходимо в ідеях інших психологів, соціологів та філософів, які зазначають, що поведінка детермінована ролями, а ролі існують незалежно від неї.

Таким чином, соціальні ролі представниками вищезазначеної теорії розглядаються у трьох аспектах, взаємозв'язок яких становить рольовий механізм особистості: у соціологічному — як система рольових очікувань; у соціально-психологічному — як реалізація міжособистісної взаємодії; у психологічному — як внутрішня уявна роль, яка не обов'язково реалізується в рольовій поведінці, однак впливає на неї.

Автор теорії ролей Дж. Морено пропонує декілька визначень поняття «роль»:

— одиниця синтетичного досвіду, до якої входять часткові соціальні та культурні елементи;

— певний узагальнений характер або деяка функція, реалізована в соціальній реальності;

— форма функціонування, яку приймає індивід у певний момент, реагуючи на певну ситуацію, до якої включено інші особи чи об'єкти.

Виходячи з цього дослідник пропонує таку класифікацію ролей: психосоматичні ролі; психодраматичні ролі; соціальні ролі.

Феномени рольової ідентичності та рольового розвитку особистості виступають ключовими компонентами в соціально-психологічній картині рольової структури особистості.

Деякі психологи визначають такі форми рольової ідентичності: статева — одна з основних форм ідентичності, що полягає в ототожненні себе з тією чи іншою статтю; етнічна — пов'язана з національною самосвідомістю, мовою й соціокультурними особливостями; групова — пов'язана з членством у різних малих соціальних групах; політична — пов'язана з соціальними й політичними цінностями та інтересами; професійна — пов'язана з особливостями професійних ролей [4].

У вітчизняній психології наукові погляди на соціальні ролі ґрунтовно досліджено в працях Г. М. Андрєєвої, Л. П. Буєвої, Е. Е. Вендрова, П. П. Горностая, І. С. Кона та інших.

Усі вищезазначені науковці зосереджують увагу на важливості вивчення особистості в загальній системі суспільних відносин в певному «соціальному контексті». Такий «контекст» представлено системою реальних взаємозв'язків особистості із зовнішнім світом, суть яких полягає у взаємодії конкретних соціальних ролей. Вони вважають, що роль, як програма, відповідає очікуваній поведінці людини, посідає певне місце у структурі окремої соціальної групи та розглядається як структурований спосіб її участі в житті суспільства.

Виходячи з вищезазначеного, можемо стверджувати, що особистість — це система засвоєних ролей, яку представлено нами як рольову структуру.

Виклад основного матеріалу. У психологічній науці існує дві методологічні передумови щодо визначення структури особистості. Перша передумова полягає у непрямому ототожненні структури особистості зі структурою того або іншого фізичного об'єкту. Це шлях, в процесі якого предмет вивчення підлягає поелементному аналізу, внаслідок чого втрачаються властивості, притаманні даному предмету як єдиному цілому. На зазначеній передумові ґрунтуються концепції, в яких структура особистості складається з добору різних чинників (рис особистості) або блоків темпераменту, мотивації, попереднього досвіду, характеру тощо. Блочний підхід до вивчення структури особистості виокремлює в ній блоки або підструктури, які є генетично взаємопов'язаними та зливаються між собою. Друга передумова полягає в переконанні про те, що в будь-якому одному динамічному утворенні особистості (потяг, ставлення, потреба, мотив) зосереджено її якості як єдиного цілого. Ця передумова є більш евристичною, ніж перша, оскільки охоплює реаль-

ну характеристику структури особистості — її динамічність, та сприяє розробці погляду на особистість як розвивальну систему. З позиції психоаналізу З. Фрейда структура особистості складається з трьох компонентів: id, ego, superego. У ній міститься припущення про складність та багатоплановість структур людської поведінки. Проте, всі ці компоненти здебільшого підпорядковуються біологічним аспектам. Відомий неофрейдист К. Юнг у структурі особистості надавав особливої переваги колективному несвідомому, що виявляє себе у вигляді архетипів — первинних образів: «я», «персона», «аніма, анімус», «тінь», «темний бік я», «самість». Представниками психологічної думки кінця ХХ століття виокремлюються такі одиниці аналізу структури особистості, як категорія діяльності (О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн), установка (Д. М. Узнадзе), ставлення (В. М. М'ясищев) [3]. Зазначені вище передумови бачення структури особистості як цілісної системи у психології видаються нам продуктивними з позиції вирішення задач, присвячених рольовій структурі особистості практичного психолога.

Рольова структура особистості практичного психолога — це система, взаємозв'язок і послідовність виконання ним соціальних та професійних ролей, об'єднаних у рольовий комплекс і спрямованих на досягнення психолого-педагогічних цілей шляхом розв'язання низки психологічних проблем і педагогічних завдань. Це таке психологічно-особистісне новоутворення, надбання особистості фахівця, у якому професійні ролі інтегровані в конструктивні моделі поведінки у такий спосіб, що забезпечують успішну діяльність, яку характеризують високий рівень психологічної культури, самодостатність і підготовку свідомості до динаміки актуалізації та зміни можливих позицій і намірів у процесі взаємодій усіх учасників освітнього педагогічного процесу, що реально змінюються.

У психологічній практиці значні зусилля практичного психолога спрямовуються на те, щоб відрізнити запит клієнта від реальної проблеми, що лежить в основі життєвих ускладнень, проблему, сформульовану клієнтом або його найближчим соціальним оточенням, і проблему, що є безпосередньо причиною труднощів і занепокоєння. Саме остання виступає в якості відправної точки у терапевтичній діяльності, у виборі психологом стратегій, методів і технологій надання психологічної допомоги.

Не кожна особистість здатна працювати з людьми. Як представник однієї з «прикладних», людинознавчих професій, практичний психолог опікується особистістю, яка володіє психічною реальністю; у той же час він і сам володіє нею. На досвіді це означає те, що будь-який клієнт психолога здатен впливати на нього своїми особистісними якостями, передавати власні стани, залучати до кола своїх проблем (контрперенесення). Проте, й фахівець, який надає допомогу, володіючи психічною реальністю, може, а зазвичай, і повинен спричиняти вплив, застосовуючи в своїй діяльності різні боки цієї реальності (перенесення). Подібні взаємовпливи можуть бути як позитивними, так і негативними. Завдання спеціаліста, по-перше, полягає в тому, щоб зберегти здатність до опору у випадках негативного впливу свій психологічний статус-кво; по-друге, здійснювати культурну емпатію у ситуаціях позитивних впливів. Саме ці характеристики у подальшому здійснюватимуть вплив на ролі, що виконуються практичним психологом у професійній діяльності.

У структурі особистості практичного психолога значна кількість дослідників намагається виокремити певні групи основних якостей.

До першої групи належать вимоги, що висувуються професійною діяльністю до пізнавальних процесів (сприймання, пам'ять, мислення, уява); емоційно-вольових процесів та психоемоційних станів (стриманість, стабільність, стійкість до стре-

сів, уміння володіти собою, життєрадісність, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, активність тощо).

До другої групи належать такі психоаналітичні якості, як самокритичність, адекватна самооцінка та рівень домагань, здатність до самоаналізу, саморегуляції, самоконтролю поведінки.

Третя група містить комунікабельність, емпатію, візуальність (зовнішня привабливість) та красномовство як здатність до сугестії та переконання.

Усе зазначене вище впливає на формування моделей поведінки особистості практичного психолога, що реалізовані у рольовій структурі. Професійна діяльність є одним із чинників типізації образів світу, їх значної або посередньої подібності у різних людей як суб'єктів праці.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у продовженні досліджень основних компонентів змістовної характеристики особистості практичного психолога у поєднанні з основними видами його професійної діяльності, а саме: психологічна діагностика, психологічне консультування, психологічна корекція, психологічна просвіта, психологічна профілактика.

Список використаних джерел та літератури

1. Андреева Г. М. Психология социального познания: [пособие] / М. Г. Андреева. — М.: Аспект-Пресс, 1997. — 319 с.
2. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горноста́й. — К.: Интерпресс ЛТД, 2007. — 312 с.
3. Дусавицкий А. Н. Психология личности. Учебно-методические рекомендации для студентов факультета психологии. / А. Н. Дусавицкий. — Харьков, 2001. -25 с.
4. Шибутани Т. Социальная психология [пер. с англ. В. В. Ольшанского] / Т. Шибутани. — Ростов н/Д.: Феникс, 2002. — 544 с.
5. Mead G. Mind, self and society / G. Mead. — Chicago, 1966. — 435 p.

Referens

1. Andreeva G. M. Psikhologhiyya sotsyal'noho poznaniya [Psychology of Social Cognition]. Moskva, 1997, 319 p.
2. Hornostay P. P. Lychnost' y rol': Rolevoy podkhod v sotsyal'noy psikhologhiyye lychnosty [Identity and role: Role approach in social psychology of personality]. Kiev, 2007, 312 p.
3. Dusavytskyy A. K. Psikhologhiyya lychnosty. Uchebno-metodycheskiye rekomendatsyyi dlya studentov fakul'teta psikhologhiyye [Psychology of personality. Educational and guidelines for students of psychology]. Khar'kov, 2001, 25 p.
4. Shybutany T. Sotsyal'naya psikhologhiyya [Social Psychology] [translated from English V. V. Ol'shanskoho]. Rostov na Donu, 2002, 544 p.
5. Mead G. Mind, self and society. Chicago, 1966. — 435 p.

З. М. Мирошник

професор кафедри практичної психології Криворожського педагогічного інституту ГВУЗ «Криворожський національний університет»

РОЛЕВАЯ СТРУКТУРА ЛИЧНОСТИ ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье речь идёт об особенностях ролевой структуры личности практического психолога в контексте современных психологических теорий личности. Автором осу-

щевлена попытка раскрытия вопроса относительно места структуры личности практического психолога, её становления в социально-психологических теориях и социально-философских взглядах отечественных и зарубежных учёных.

Ключевые слова: личность, роль, ролевая структура, самоопределение личности, практический психолог, психологические теории личности.

Z. M. Miroshnyk

professor of the department of practical psychology Krivoy Rog State Pedagogical Institute SHEE «Krivoy Rog National University»

ROLE OF PERSONALITY STRUCTURE OF THE PRACTICAL PSYCHOLOGIST IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY PSYCHOLOGICAL THEORIES OF PERSONALITY

Abstract

The paper is dedicated to peculiarities of personal role structure of practical psychologist in the context of modern psychological theories of personality. The author tried to disclose the question of place of practical psychologist's personal structure, its formation in socially-psychological theories and socially-philosophical views of national and foreign scientists. From position of its role structure phenomenon of personality is subject of research of above all psychology, sociology and philosophy. In view of that it is considered necessary to pinpoint attention upon the problem of determination of place of personal structure — its conceptual characteristic in socially-psychological theories and socially-philosophical views in general and of the personal role structure of practical psychologist in particular.

Formation of socially-psychological vision of the personal structure and its social role preceded concept of human being's self-expression in classical philosophical paradigms. Analysis of scientific works proves that the problem of essence and role of personality in philosophy is one of the most important. Problematics of personal identity is being researched in the context of human being's search of own place in the world, personal role position, search of meaning of life and influence of micro— and macrospace on human existence.

Based on the above the purpose of the present paper is analysis of personal role structure in general and practical psychologist's personality in particular in the context of modern psychological theories of personality.

In psychological circles there are two methodological pre-conditions as to determination of the personal structure. The first pre-condition lies in an indirect identification of the personal structure with structure of one or another physical object. The second pre-condition implies conviction that its features as a whole one are concentrated in any single dynamic creation of personality (appetite, attitude, need, motive). This pre-condition is more constructive than the first one, because it covers characteristic of the personal structure — its dynamics and promotes development of attitude towards personality as the training system.

We regard perspectives of further scientific researches in the form of investigation of the main components of substantial characteristic of practical psychologist's personality in combination with the main types of his professional activity, namely: psychological diagnostics, psychological consulting, psychological correction, psychological enlightenment, psychological precaution.

Keywords: personality, role, role structure, self-determination of a person, practical psychologist, psychological theories of personality.

Стаття надійшла до редакції 13.10.13